

процессу – общеевропейской стратегии реформирования высшего образования. Участие в этом процессе в настоящее время берут 46 европейских государств, в том числе и Украина, чем и обусловлена актуальность темы исследования.

Ключевые слова: образование, информационные технологии, учебный процесс, интеграция, Украина, Польша, сотрудничество.

Стаття надійшла до редколегії
20.09.2017 р.

УДК 322/328/329.019.57

Ірина Мацишина

Комунікативно-знакові інтеракції політичного процесу в Україні (1991–1994 рр.)

Політичний процес як діяльність суб'єктів політики в політологічній науці завжди викликає неабиякий інтерес. Часто політичні процеси досліджуються з погляду біхевіоризму та інституціоналізму, де поведінкові моделі й діяльність інститутів влади стають головним об'єктом дослідження проблеми політичних процесів. У цій роботі зміщено кордони між об'єктом та суб'єктом, колективним й індивідуальним та запропоновано інший вектор дослідження з позиції символізації політичних процесів. Навмисне введення в дослідження т. зв. «вбудованої оптики» на рівні візуальних символів дасть змогу виокремити моделі конструювання політичної реальності в 1991–1994 рр. в Україні й відкрити нове проблемне поле дослідження символічної політики.

Ключові слова: Кравчук, політичний процес, регіональна еліта, президент, РУХ, суверенітет.

Постановка наукової проблеми та її значення. Усе, що відбувається в політичній системі й впливає на її зміни, розуміємо як політичний процес. Його структурними елементами виступають суб'єкт, мета та ресурси, які використовує суб'єкт для досягнення цілі. У той час, як вітчизняні дослідники займаються інституційним виміром політичних процесів (В. М. Бебик, М. М. Грачов, Є. Тихомирова, О. Якуба тощо), у західній науці головну увагу з дослідження політичних процесів прикуто до феномену мобілізації громадянського руху на рівні протестів (П. Айзінгер, Д. Макадам, Н. Карен, Ч. Тіллі тощо). Аналіз цивільних прав і свобод, організаційна структура протестів, політичний контекст вимог привели до виявлення механізмів та технологій т. зв. «суперечливої політики».

Головна **мета статі** – аналіз основних чинників, які брали активну участь у конструюванні ідентифікації української нації засобами візуальних знаків у 1991–1994 рр. Предметом аналізу виступає символізація політичних процесів. Нами виявлено шість головних напрямів політичних процесів, які відображено в друкованій пресі досліджуваного періоду. У статі головну увагу зосереджуємо на трьох тенденціях політичного процесу (демократичний елітизм, інституціональні групи інтересів, дуалізм влади). Саме ці процеси й стали об'єктом дослідження.

Методологія дослідження відбувалась у межах дискурсу медіа, де за допомогою візуальних зображень легітимізується форма влади. Це дає змогу виявити головні засоби конструювання політичного простору за допомогою візуальних знаків. У цьому контексті символ і знак ототожнюються до того часу, поки знак не перетворюється на позначальну категорію смислу. Історичний підхід та компаративізм уможливили виокремлення основних тенденцій політичних процесів у 1991–1994 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. 1) *Демократичний елітизм.* На початку 90-х років з'явилася можливість для формування нової політичної еліти. Не номенклатурної, не партійно-комуністичної, а власне національної еліти українського суспільства, яка б могла не тільки очолити, а й нести відповідальність за новий вектор розвитку суспільства. Тому протистояння виникло між дніпровською й львівською елітами. Перша формувалася з партійних

діячів, друга – з українських дисидентів. За словами Андрія Зоткіна, львівська група використовувала оригінальну комбінацію капіталів: соціальний, символічний та культурний [4, с. 96]. Символічний капітал використовували обидві сторони, але кожна група мала свою стратегію у просуванні.

Дніпровська політична еліта як нащадок адмінресурсу використовувала ЗМІ як головний майданчик власного позиціонування. Головна увага приділялася саме висвітленню політичних подій, де політики зображувалися як кризис-менеджери. Ставлення до опонентів відображалось у їхньому ігноруванні. На відміну від львівських політиків, у яких головним майданчиком була преса діаспори та листівки, які вони розповсюджували напередодні виборів. Ця тактика виявилася дієвою, оскільки під час офіційного оголошення незалежності України, дніпровська партійна номенклатура змушена була поступатися місцем львів'янам. Л. Лук'яненко, В. Чорновол, С. Хмара стають справжніми лідерами нації. Хоча вже у своїх спогадах В. Чорновіл, В. Яворівський, І. Драч, С. Хмара, Л. Лук'яненко, П. Мовчан зізнаються, що були категорично проти проведення загальнонаціонального референдуму 1 грудня 1991 року про набуття Україною статусу незалежної держави. Ідея затвердити Акт проголошення незалежності, який прийнято на позачерговій сесії Верховної Ради України 24 серпня 1991 р., здавалася для них великим ризиком.

Одночасно в ці роки починає про себе заявляти й регіональна еліта з Донбасу, яка мала головний економічний козир свого впливу – вугільну промисловість. Ігнорування символічного капіталу стало головною стратегією цієї групи. Вона зосередилася на соціальному питанні, яке здебільшого використовувалося на рівні протестів шахтарів. Три прем'єр-міністри України за цей досліджуваний період – В. Масол, В. Фокін, Ю. Звягільський – представляли Донбаський регіон.

Донецька регіональна еліта також мала своє бачення проведення всеукраїнського референдуму. Як зазначає український дослідник Ігор Підкова, «у вересні 1991 р. у газеті «Вечірній Донецьк» було надруковано заклик записуватися до Комуністичної партії Донецька. Не допустити підтвердження Акта оголосив своїм основним завданням Регіональний страйковий комітет Донбасу (РСКД), який терміново поновив роботу під головуванням Ю. Болдирева» [14, с. 206–207]. За місяць до проведення референдуму створено об'єднану організацію «Громадянський форум України» (на базі «Отечественного форуму»), «Интердвижения Донбасса», «Движения демократических реформ»), яка категорично закликала не голосувати за незалежність України. Уже напередодні референдуму з'являються листівки з надписом: «1 декабря. Вы поддерживаете акт провозглашения Украины? Донбас говорит “НЕТ”».

Різниця між західною та східною політичними елітами полягала в тому, що лідери Галичини вважали, що політичні процеси мають відбуватися завдяки спільним зусиллям громадськості. І Київ має бути центром таких змін. Регіональні лідери, навпаки, механізм координації суспільних дій бачили у вертикальному вимірі, де розбудова державних інституцій мала належати керівникам політичних структур. А столиця країни розглядалася ними на рівні Донецька, Дніпропетровська, Сімферополя.

2) *Інституціональні групи інтересів.* Після заборони діяльності комуністичної партії в умовах появи багатопартійності виникло поняття «партія влади». На 1994 р. в Україні діяло понад 30 політичних партій, серед яких більша частина не мала жодного впливу на політичні процеси країни. Більшість партій мали підтримку в регіонах і кількість їхніх членів була не більшою ніж 100. Реальна боротьба в центрі розгорнулася між комуністами та їхніми послідовниками (переважно соціалісти) та націоналістами, які так і не спромоглися досягти угоди між собою. Головним критерієм у боротьбі за перемогу були суто соціально-економічні питання. Партії, які орієнтувалися на державний суверенітет, не мали успіху. Соціалістична партія інтенсивно експлуатувала ідеї соціального захисту на рівні демагогії. І вже тоді значна частина населення орієнтувалася не на програму, а на назву. Георгій Касьянов згадує анекдотичний випадок, коли «в червні 1993 р. під час соціологічного опитування, що проводилося центром “Демократичні ініціативи”, великий відсоток популярності набрала набрала вигадана Партія порядку і справедливості, випередивши Українську Республіканську, Соціалістичну, партію Демократичного Відродження України та інші» [5, с. 43].

Національно-демократичні сили користувалися найбільшою підтримкою. Але їм не вистачило сил для розробки загальної стратегії.

У виступах політики, загалом, використовували дві тези:

- народницьку – народ України достатньо мудрий, щоб зробити правильний вибір;
- констатацію фактів, щодо яких висувалися протести й обурення (наприклад низька політична культура; питання Криму тощо).

Відтак наростала небезпека випадкового політичного вибору, ставилися за норму форми масової гістерії, розвивалася ностальгія за минуле як стабільність та негативне ставлення до влади, якій у жодному разі довіряти не можна. Усе це відбувалося на фоні імітації реформ, де політичні рішення залишалися лише на папері.

Свідоме ігнорування Народного руху як парламентської опозиції змушує стверджувати, що в Україні на початок 1990-х років демократичний режим розвивався за принципом соціалізму. Але під тиском страйків і вимог голосування за багатопартійною системою з 1992 р. починає формуватися ліберально-демократичний устрій. Безумовно, перехід від тоталітарного типу до демократичного вимагає більше часу й волі з боку самих політиків, які обираються народним голосуванням.

Зрошення колишньої комуністичної номенклатури та дисидентів призвело до об'єднання в «партію влади» під керівництвом Л. Кравчука. Але в умовах протистояння президентської та парламентської гілок за рахунок залучення колишніх опонентів відбулося падіння авторитету окремих діячів Руху. Їх звинуватили в конформізмі й зраді. А коли «партія влади» спробувала виправдати свої реформістські провали на блокування з боку рухівців, то це призвело до активізації опозиційності Народного руху та зростання авторитету В. Чорновола.

Із другого боку, у боротьбу за державність і владу включилися сили, які розуміли себе захисниками країни (КДБ, радянська армія, ВПК). Ці структури в минулому перебували в підпорядкуванні КПРС. Багато хто з керівників КПРС продовжував займати ключові пости в економічному та військовому секторах країни. Утрачаючи командні позиції в суспільстві, такі керівники мали головну тактику створення внутрішніх недоліків України. Місцями це була самостійна свідомо політика знищення унітарності країни. Крим, Закарпаття, Новоросія, Донецько-Криворізький регіон і розгін міжконфесійних конфліктів свідчать про активну діяльність п'ятої колонії в незалежній державі перших років незалежності.

І, як наслідок цього, 5 жовтня 1993 р. у Донецьку Міністерство юстиції зареєструвало Комуністичну партію України як нову політичну організацію прихильників комуністичної ідеї. І хоча в серпні 1991 р. КПРС в Україні була заборонена, відбувається партійне повернення до минулих часів.

За даними Інституту стратегічних досліджень за 1993 р., численні розколи в партіях показали їхню внутрішню слабкість. На 1 липня зареєстровано 26 партій, але більшість із них не була популярна. За даними цього інституту:

- найбільш позитивно населення ставилося до Партії зелених – 41 % (не стільки їхня діяльність була до вподоби опитуваним, скільки ідеї, які були актуальні після Чорнобиля);
- Народний рух – 25 % – за рахунок критики й минулого досвіду;
- Демократична партія України – 24 % (приваблива назва). «Але деякі особливості у відповідях дають можливість помітити, що частина тих, хто її підтримував, більш орієнтована на безумовно привабливу назву партії, ніж на знання її програми й основних принципів діяльності» [7];
- Українська республіканська партія – 16 %;
- Соціалістична партія – 15 %;
- Українська селянсько-демократична партія – 16 %;
- Партія демократичного відродження – 13 %.

Негативно опитувані ставилися до Союзу комуністів України (38 %), Народного руху (28 %) та Соціалістичної партії (20 %).

У цьому ж звіті вказується й образ ворога, який існував у громадській думці на рівні ієрархії (винні в кризі та важкому соціально-економічному й політичному становищі):

- ділки тіньової економіки – 75 % (багатії завдяки спекуляції);
- на другому місці – номенклатурні працівники – 41 % (вихідці з КПРС і ВЛКСМ);
- конкретні особистості в особі Президента, голови ВР, прем'єр-міністра – невеликий відсоток від 5 до 12 %.

3) *Дуалізм влади.* Відсутність чітких повноважень між Президентом та Верховною Радою призвели до конфлікту гілок влади. Стара вертикаль управління, яка діяла за принципом центральний комітет – обласний комітет – районний комітет – місцеві комітети – уже не працювала. Але ж і горизонталь влади не діяла. Відбувся вакуум між обласними й районними структурами. Реальна влада реалізовувалася більше на містах, де діяли ключові фігури місцевих представників, які входили до владних корпорацій. Представники рад складалися з директорів шкіл, керівників прокуратури,

колгоспних управлінців. Ці кооперації діяли за принципом самозабезпечення й маніпулювали матеріальними цінностями. Вони ж відігравали також ключову роль під час виборів. Тому сильне лоббі в парламенті зміцнило владні повноваження місцевих лідерів. Для того, щоб відбувся демократичний принцип, потрібно було знищити таку структуру. Щоб позбавити ці структури реального впливу на суспільно-політичне життя, необхідна була реформа самої влади.

Тому ще після референдуму в грудні 1991 р. зроблено перші спроби створити президентську республіку. Щоб забезпечити владні повноваження Президента, створюється президентська адміністрація, а в лютому 1992 р. офіційно Державна дума Україна, яка виконує консультативні функції від імені Президента в парламенті. Через місяць, 5 березня 1992 р., Верховна Рада приймає Закон «Про Представника Президента України», згідно з яким цей Представник ставав головою місцевої державної адміністрації в усіх обласних і районних адміністративних центрах. До його повноважень входив контроль регіональної влади. Як зазначає Андрій Кудряченко, «обсяг повноважень Президента об'єктивно вимагав утвердження потужного штабу – адміністрації Президента. Через те, що місце й роль президентського штабу конституційно чітко визначені не були, вони вирішувалися самим президентом, а також тими діями, які очолювали адміністрацію. У перші два роки президентства Л. Кучми технічно-канцелярська посада керівника його адміністрації уперше в СНД (саме в Україні, а не в Росії чи центральноазійських державах) підноситься до рівня впливової політичної фігури» [9, с. 6].

Обидві сторони, і Президент, і экс-прем'єр, відверто заявляли про те, що їм заважали діяти в рамках своїх повноважень. Наприклад, Л. Кучма вказував на те, що весь час не мав умов формувати Кабінет Міністрів. Але, на думку керівника Служби Президента України М. Руденко, Президент реального права керувати Кабміном не мав. «Лише призначати та звільняти міністрів (хоча міністри призначалися за поданням прем'єр-міністра)...Тож звинувачення в тому, що Президент заважав Кучмі формувати уряд, безпідставні» [1].

Історики відзначають, що після цієї відставки зміцнилася роль Президента України. Уже 27 вересня 1993 р. виходить Указ Президента України «Про керівництво Кабінетом Міністрів України»:

1. Відповідно до частини першої статті 114-1, пунктів 3–1 і 4 статті 114-5, частини першої статті 117 Конституції України Президент України здійснює безпосереднє керівництво Кабінетом Міністрів України.

2. Указ Президента України від 16 червня 1993 р. № 215 «Про невідкладні заходи щодо стабілізації економічної та політичної ситуації в Україні» вважає таким, що втратив чинність [16].

Усі проекти, розпорядження та укази Президента мали плануватись у Кабміні й тільки після цього підписуються Президентом. Представник Президента мав підпорядковуватись уряду. Характерно те, що через рік цей указ утратить чинність (23 червня 1994 р.). Але спроба об'єднати виконавчу владу з Президентом була, щоб уникнути паралелізму.

19 листопада 1993 р. виходить Указ Президента України про зміни в центральних органах виконавчої влади. Переіменовуються міністерства: Міністерство соціального захисту, замість Міністерства соціального забезпечення; Міністерство зовнішніх економічних зв'язків, замість Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі; Міністерство у справах будівництва і архітектури створюється на базі Міністерства інвестицій і будівництва; Держкомітет з матеріальних ресурсів створюється на базі Міністерства державних ресурсів (його ліквідували). Ліквідували й Міністерство у справах роздержавлення власності та демонополізації виробництва, функції якого взяло на себе Міністерство економіки. Усього створено 23 міністерства.

Дискусія. Дослідники вважають, що принаймні кілька разів у Леоніда Кравчука були моменти за період 1991–1994 рр., коли б можна було почати політичні реформи за ініціативи саме Президента:

1) після 1991 р., користуючись масовим піднесенням після всенародного референдуму в грудні 1991 р., Леонід Кравчук міг узяти на себе ініціативу радикальних економічних і політичних змін;

2) після кризи уряду Вітольда Фокіна (1 жовтня 1992 р.), якого асоціювали з номенклатурним чиновником;

3) після дискредитації уряду Віктора Пінзеника, міністра економіки під керівництвом Л. Кучми (1993 р.). Підготовлена під його керівництвом перша в Україні програма ринкових реформ під назвою «Базові засади національної економічної політики» виявилася провальною в помилково обраній ставці уряду на державні підприємства. Чергове підвищення цін із 10 вересня на продукти харчування в 3–4 рази, а на хліб у дев'ять разів створило вибухово-небезпечну соціальну напругу в

суспільстві. Знизилася на 85 % подача газу в Україну з Росії. А 7 вересня 1993 р. на сьомій доменній печі Дніпродзержинського металургійного комбінату відбувся вибух, унаслідок чого постраждали 27 осіб, із яких шість загинуло, а більшість потрапили до реанімації у важкому стані.

До того ж його альтернативними сильними фігурами були В. Чорновіл, Ч. Кучма, І. Плющ, В. Гриньов, І. Юхновський.

Але не можна звинувачувати на той час чинного Президента, що йому не вистачило політичної волі. Запровадження Представника Президента, спроба створити президентську франкцію в парламенті та діяльність на рівні консультативних функцій Державної думи в законодавчому органі були помітними. Інша справа, що сама Верховна Рада блокувала роботу цих інститутів, звинувачуючи їх у втручанні до законодавчих дій.

У 1993 р. в газеті «Киевские новости» було надруковано звіт аналізу ситуації в країні Національного інституту стратегічних досліджень під назвою «Україна сьогодні». Учені роблять висновок: формально політичної кризи немає, тому що є всі форми влади. Але криза є, оскільки інститути влади не працюють [6].

Отже, перехід від парламентської республіки до президентської опинився у формі парламентсько-президентської республіки, де вплив Верховної Ради не дав змоги Президентові сконцентрувати владу у своїх руках.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Під час 1990-х років в Україні значно скоротилися друковані видання. Це пов'язано зі значною відсутністю державного фінансування, що сприяло розвитку приватних мас-медіа. Період 1991–1994 рр. сприяв розвитку т. зв. «медіа-перехідного суспільства». Як зазначає Р. Офіцинський: «Неухильно скорочувалося виробництво українських фільмів: із 136 картин (1991–1992) і 70 (1993–1994) до 11 (1999–2000). Натомість щорічно на вітчизняний ринок кіновідеопродукції надходило 2 тис. зарубіжних продуктів. Україна в 1990 р. мала найбільш структурований у Європі прокат. Нараховувалося 27,2 тис. кінотеатрів і кіноустановок, у т. ч. в селах 22,2 тис. Проте в 1990-ті ця мережа скоротилась утричі (до 7800), а кількість відвідувань кіносеансів упала в 113 разів (із 552 млн до 4,9 млн за рік)» [13, с. 49–50]. Наприклад, у 1992 р. скоротилися бюджетні видатки на виробництво фільмів та підтримку преси в загальній сумі 500 млн карбованців.

Засоби масової інформації України в цілому дотримуються балансу думок, не використовують треш-засоби проти конкретних політичних лідерів. Характерними для цього періоду були прийоми злиття газети в газету. Наприклад, у газеті «Киевские новости» друкувалася газета «Ділова газета».

Було досліджено українську пресу та пресу діаспори, у яких друкувалися карикатури на політичні процеси в Україні 1991–1994 рр., і виявлено такі тенденції:

1. Із самого початку історії незалежності України починають виникати стратегії впливу на політичні процеси за допомогою візуальних текстів. Насамперед, це відбувалось у виданнях західної та російської преси. Прояви західних видань і кінематографу показали, що щастя України – тільки в приєднанні до Росії. І двомовність – як стратегія такого майбутнього:

– націоналістичне кубло, яке дуже скоро почне вирізати російськомовне населення, котре мешкає на території України;

– Президент України – безвільний та безхарактерний;

– українці – це бунтівлива нація;

– українська територія – примхлива провінція.

«Нью-Йорк Таймс» за 29 серпня 1991 р. публікує статтю під назвою: «Радянські лідери наступають на бунтівничу Україну, щоб вона залишалася у Союзі». Нью-йорський двотижневик «New York Review of Books» у жовтня 1992 р. вийшов із цитатою Абрагама Брумберга на обкладинці «Неприємна нова Україна?» [New York, 1]. «Ельцин! Заставь хохлов накормить Москву!» – такий заклик нині виставлено перед «Білим домом» у столиці Росії, – пише «Народна газета» [12].

2. Зростає допомога діаспори в розвитку політичних процесів, яка не тільки характеризується розширенням контактів, фінансових спонсорувань і лобіювань перед своїми урядами інтересів України, але й формуванням патріотичного іміджу країни. Стосовно символізації це відбувалося декількома шляхами:

– критичне ставлення до дій Президента, звинувачення його у відсутності волі (його альтернативними фігурами були В. Чорновіл, Л. Кучма, І. Плющ, В. Гриньов, І. Юхновський);

- популяризація Конгресу українських націоналістів як всеукраїнської партійної організації (лідери КУНУ стали депутатами Верховної Ради – В'ячеслав Стецько, Роман Зварич);

- критика приєднання України до СНД. Наприклад, у «Бюлетені проводу ОУН», який друкувався в Лондоні, у 1992 р. різко критикували Л. Кравчука за його зближення з Москвою. «Вступивши в СНД, Україна втратила критичний момент, який існував зразу після референдуму, коли держави світу звернули усю свою увагу на волевиявлення українського народу, котрий 90 % голосів відновив самостійну Українську державу. Але замість рішучих і конкретних кроків з боку уряду України, по відокремленню України від Росії, і замість самостійної дії у справах внутрішньої і зовнішньої політики України, влада у Києві знову зробила свої рішення залежними від згоди Москви» [15, с. 43];

- захист українців, образ яких намагалися псувати інші країни.

Підтримка діаспори відбувається не тільки за рахунок власної преси, але вона починає підтримувати Народний рух України. Відомо, що вся агітаційна література, яка використовувалася на підтримку референдуму в березні та грудні 1991 р., створювалася рухівцями проти кампанії, яку проводила КППС. Офіційним друкованим органом НРУ була газета під назвою «Народна газета». Саме в ній надруковано відому інфографіку про те, що Україна – європейська держава за можливостями та московська колонія за становищем [10]. У цій газеті час від часу з'являлися повідомлення про листівки, які розповсюджували проти НРУ. Наприклад, лист від листоноші с. Гор'янівка Ківерцівського району на Волині. «У субботу, напередодні референдуму, роздали нам на пошті в селищі Олика листівки з агітацією, щоб рознесли по людях (десь на половину всіх адрес). І там ось таке писалося: “Не дайте обманути себе галасливими закликами тих, хто у воєнні і повоєнні роки виборював самостійність Україні закрутками на шії. Скажемо «так», «так» на обох бюллетенях”» [11].

Націоутворення відбувається більше за кордоном, ніж усередині країни. Наприклад, стаття Андрія Каратницького в 1992 р. у газеті «Foreign Affairs» під назвою «Український фактор», де наголошується на ролі та значенні України в розвалі СРСР. «Росія та її президент Борис Єльцин, можливо, взяли на себе ініціативу, щоб перемогти путч у серпні 1991 року та Радянську комуністичну партію. Але саме в Україні на чолі з президентом Леонідом Кравчуком це спровокувало розпад Радянської імперії: відмова України підписати союзний договір Михайла Горбачова призвела до розпаду СРСР та створення нового Союзу незалежних держав (СНД)» [17].

3. Ставлення до влади. Від того, що не було спроб закріпити за президентом імідж якогось архетипу, інші його почали зображати слабким і безвольним, на відміну від Л. Кучми, якого ще за часів прем'єр-міністра намагалися порівнювати то з Рузвельтом, то з Бісмарком. Але імідж героя-рятівника так і не закріпився за экс-прем'єром. Наприклад, у статті під назвою «Так що сказав Бісмарк?» проаналізовано промову Л. Кучми стосовно економічної стабілізації в країні за сто днів його прем'єрства: «Його промову, правда, важко було б назвати програмною. До викладу основних напрямів виходу з кризи і поліпшення становища народу він не був готовий, тим-то не сприймалися його спроби жартувати...» [3]. Вітольда Фокіна порівнювали з Іваном Сусаніним, який веде Україну туди, куди треба йому, а не їй.

Епоха президентства Л. Кравчука запам'яталася більше т. зв. мішочниками, які тягнули в електричках мішки з картоплею та овочами до міста, рятуючись від чергового витка інфляції. І «кравчучками», жартівливої назви ручного возика для перевезення вантажів, яка являє собою складну раму з двома колесами.

Головними героями, проти яких створювалися карикатури в пресі діаспори, були Леонід Кравчук і Володимир Гриньов (заступник Голови Верховної Ради). Проросійський політик та колишній комуніст. Після відставки Л. Кучми, здається, країна втратила єдиного героя-рятівника. Стаття головного редактора газети «Киевские ведомости» Сергія Кичигина під назвою «Леонід Данилович, відкрийте таємницю!». У ній відображено реакцію автора статті на прямий ефір зустрічі з журналістами кандидата в Президенти Леоніда Кучми: «Оскільки на листівках, які закликають громадян України віддати голоси Леоніду Даниловичу, оприлюднено, що цей кандидат передав у прокуратуру й суди 1500 справ щодо злочинів, скоєних всюдисущою українською мафією, то громадськість уже давно б'ється над загадкою: мафія є, а імен немає. Постійно називається цифра 1500 – і жодного прізвища ... Перша реакція Леоніда Даниловича була несподіваною, мабуть, для нього самого. Він сказав, що

не писав листівки й відповідальності за те, що в ній написано, не несе. Однак, вчасно схаменувшись, що тим самим він відмовляється від найбільшого козира, який обрала його команда, – образу борця з мафією, Леонід Кучма поправився: «Є, є такі справи, їх сотні, про них всі знають». Імена так і не були названі» [8].

4. Регіональна еліта Сходу України не використовувала якихось значних зображень, які б могли візуально позиціонувати їхні власні політичні вподобання. В умовах становлення президентської республіки, що викликало обурювання в самій Верховній Раді, більше можна схарактеризувати періодом тиші. Основні політичні гравці більше вичікували й намагалися не вживати якихось активних дій через страх утратити можливість управляти після референдуму 1991 р.

Непослідовність реформ, виокремлення регіональних еліт, розбіжність та конфлікт між Верховною Радою й Президентом, що стало кризою влади, призвели до пасивності та розчарування. Утвердження позитивного іміджу України відбувалося стихійно, частіше – як реакція на ситуацію, а не організована дія.

Тому проблема самоідентифікації українців залишилася відкритою, що стало наслідком розчарування політичними процесами в країні. Зміна кабмінів, територіальне розхитування з боку Криму, дострокові вибори Верховної Ради та Президента привели до пошуку української ідентичності, якої не було.

Джерела та література

1. Демократична Україна. – 1993. – № 67 (21439). – 1 черв.
2. Демократична Україна. – 1993. – № 107 (21479). – 23 верес.
3. Демократична Україна. – 1993. – № 10 (21382). – 22 січ.
4. Зоткин А. Роль региональных элит и столичного истеблишмента в формировании властной элиты Украины / А. Зоткин // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – С. 95–108.
5. Касьянов Г. Трагікомедія на дві дії / Г. Касьянов // Визвольний шлях. – 1994. – Січень. – С. 39–46.
6. Киевские новости. – 1993. – 2 лип.
7. Киевские новости. – 1993. – 22 жовт.
8. Киевские ведомости. – 1994. – 6 лип.
9. Кудряченко А. І. Місце інституту президентства в контексті оновлення політичної системи в Україні / А. І. Кудряченко // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 5–11.
10. Народна газета. – 1991. – № 1(9), берез.
11. Народна газета. – 1991. – № 3(11), берез.
12. Народна газета. – 1991. – № 15(23), 10–17 лист.
13. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991– 2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики За ходу) / Р. Офіцинський. – Київ : Ін-т історії України Нац. академії наук України ; Ужгород : Гражда, 2005. – 468 с.
14. Підкова І. З. Парламентська опозиція у підготовці і проведенні всеукраїнського референдуму 1991 р. на підтвердження акта проголошення незалежності України / І. З. Підкова // Військово-науковий вісник. – 2012. – № 18. – С. 201–214.
15. Потапенко Б. Зовнішня політика України / Б. Потапенко // Бюлетень проводу ОУН. – 1992. – № 37, лип.-верес. – С. 43–46.
16. Указ Президента України про керівництво Кабінетом Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U383_93.html.
17. Karatnycky A. The Ukrainian Factor / A. Karatnycky // Foreign Affairs. – 1992. – № 1. June [Elektronik resourse]. – Mode of access : <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/1992-06-01/ukrainian-factor>
18. New York Review of Books. – 1992. – № 22. October [Elektronik resourse]. – Mode of access : <http://www.nybooks.com/issues/1992/10/22/>

Matsyshyna Iryna. Communicative-sign Interakcii of Political Process in Ukraine (1991–1994). Political process, as activity of subjects of politiki, in political science science always causes large interest. Often political processes are probed from point of bikheviorizma and institucionalizma, where povedencheskie models and activity of institutes of power become the main object of research of problem of political processes. This work displaces scopes between an object and subject, collective and individual, and offers other vector of research from position of symbolizing of political processes. The deliberate introduction to researches so-called «built-in optics» at the level of visual symbols, will allow to select the models of constructing of political reality 1991–1994 in Ukraine and opens the new problem field of research of symbolic policy.

Key words: Kravchuk, political process, regional elite, president, RUH, sovereignty.

Мацышина Ирина. Коммуникативно-знаковые интеракции политического процесса в Украине (1991–1994 гг.). Политический процесс как деятельность субъектов политики в политологической науке всегда вызывает большой интерес. Часто политические процессы исследуются с точки зрения бихевиоризма и институционализма, где поведенческие модели и деятельность институтов власти становятся главным объектом исследования проблемы политических процессов. Данная работа смещает границы между объектом и субъектом, коллективным и индивидуальным и предлагает другой вектор исследования – с позиции символизации политических процессов. Намеренное введение в исследования т. н. «встроенной оптики» на уровне визуальных символов позволит выделить модели конструирования политической реальности 1991–1994 гг. в Украине и открывает новое проблемное поле исследования символической политики.

Ключевые слова: Кравчук, политический процесс, региональная элита, президент, РУХ, суверенитет.

Стаття надійшла до редколегії
16.09.2017 р.

УДК 327:001.92(477+470)

Наталія Ротар

Структура дискурсу російської агресії в Криму та на Донбасі в інформаційному просторі країн Кавказького регіону

Вивчення та встановлення особливостей дискурсу сьогодення й майбутнього України в країнах Кавказького регіону в контексті російської агресії в Криму та на Донбасі здійснено в контексті визначення структури інформаційно-комунікативного простору Азербайджану, Вірменії й Грузії. Установлено, що інформаційно-комунікативний простір країн Кавказу, який продукує та транслює ідентифікаційні геополітичні смисли, у найбільш загальному вигляді утворюється трьома структурними елементами: (1) офіційна інформація, сконцентрована в дискурсі президентів, парламентів та урядів досліджуваних країн; (2) новинна інформація, зосереджена в медіа-дискурсі друкованих видань, теле- й радіоресурсів; (3) експертне знання, що формується мережею Think Thank, більшою мірою інтегрованих у систему міжнародних комунікацій. Доведено, що офіційний сегмент інформаційно-комунікативного дискурсу Вірменії щодо анексії Криму та російської агресії на Донбасі сформований у 2014–2015 рр., після чого використовувався лише як аргумент/контраргумент в обговоренні проблеми Нагорного Карабаху. У Грузії на рівні публічного дискурсу політичної еліти фіксується формування основних його смислів у 2015–2016 рр. і розгортання на рівні порівняння з подібними політичними процесами в Грузії впродовж 2017 р. В Азербайджані він відсутній. Офіційний сегмент політичного дискурсу є основою та надає мейнстрим-новинного наповнення національним медіа-ресурсам у всіх трьох країнах Кавказького регіону, хоча й із різним рівнем інтенсивності.

Ключові слова: інформаційний простір, країни Кавказького регіону, дискурс російської агресії, Україна, Донбас, Крим.

Постановка наукової проблеми та її значення. Більшість політичних дій за своєю природою є мовними, тож однією зі специфічних рис політики можна вважати її дискурсивний характер. Не абсолютизуючи цю ідею, зауважимо, що в політичній науці сформувалося коло дослідників, які зводять політичну діяльність до дискурсивної. На нашу думку, більш продуктивним є підхід, у якому дискурс позиціонується не як механізм відображення політичної реальності, а як структурний елемент політичного поля. Це дослідження ґрунтується на ідеях конструктивістської парадигми, зокрема ідеї про те, що держави як основні учасники міжнародних відносин характеризуються унікальною ідентичністю, яку намагаються транслювати за допомогою сучасних комунікативних механізмів впливу. Геополітична ідентичність держави (Я) відображається, насамперед, у дискурсивних практиках щодо інших суб'єктів міжнародних відносин (Інший), наділяючи їхні території, політичні режими, лідерів, моделі влади певними оцінками, які формують уявлення, очікування й емоції.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Проблеми інформаційно-комунікативного супроводу політики та політичних дискурсивних практик на рівні національних держав і в ширшому контексті сьогодні є предметом численних наукових досліджень як українських, так і зарубіжних науковців. Проте